

Johann Sebastian Bach

Op 21 maart 1685 wordt Johann Sebastian Bach in het Thüringse Eisenach geboren. Hij is de jongste in een gezin met acht kinderen en hij stamt af van een familie die al meer dan 200 jaar bekwame en getalenteerde musici voortgebracht heeft. Als Bach negen jaar is overlijdt zijn moeder. Een jaar later overlijdt ook zijn vader en Bach wordt al op zijn tiende wees. Hij gaat wonen bij zijn oudste broer Johann Christoph die organist is in Ohrdruf. Hierdoor krijgt hij een goede muzikale opleiding waar hij later veel profeit van zou hebben. Als Bach vijftien is wordt hij koorknaap aan de St. Michaeliskirche te Lüneburg, waar hij kennismaakt met een immense hoeveelheid Kerkmuziek en vaak luistert naar het orgelspel van Georg Böhm (1661 – 1733). In 1702 krijgt hij de baard in de keel en is het afgelopen met zingen.

Bach wordt in 1703 organist en koordirigent van de St. Bonifaciuskirche te Arnstadt, maar krijgt na enkele jaren ruzie met het kerkelijk gezag over de slechte discipline van de koorzangertjes. In oktober 1705 gaat Bach 400 km(!) te voet naar Lübeck alwaar hij Dietrich Buxtehude (1637 – 1707) ontmoet. Pas in januari 1706 keert Bach weer terug naar Arnstadt. Hij moet zich daar voor de kerkenraad verantwoorden waarom hij zolang in Lübeck is gebleven. Ook wordt hij terecht gewezen omdat men zijn begeleiding van de koralen te ingewikkeld vindt. Later dat jaar krijgt Bach een conflict over het feit dat hij regelmatig in de kerk musiceert met zijn achternicht Maria Barbara Bach. Uiteindelijk vertrekt Bach uit Arnstadt.

In juni 1707 wordt Bach benoemd tot organist van de St. Blasiuskirche te Mühlhausen en in oktober van datzelfde jaar trouwt hij met Maria Barbara. Tijdens hun huwelijk wordt Bach vader van ondermeer twee zoons: Wilhelm Friedemann en Carl Philipp Emanuel, beiden zullen later componist worden. Ook in Mühlhausen ontmoet Bach weerstanden – men heeft moeite met zijn muzikale opvattingen – en hij gaat op zoek naar een andere betrekking.

In 1708 wordt Bach organist en 'Kammermusiker' aan het hof van hertog Wilhelm Ernst te Weimar. Hij schrijft daar veel van zijn mooiste orgelwerken en een aantal prachtige cantates. In 1714 wordt Bach daar benoemd tot concertmeester. Als hij echter drie jaar later bij de hertog solliciteert als 'Kapellmeister' wordt hij afgewezen.

Toch wordt Bach hofkapelmeester, niet bij de hertog van Weimar, maar bij prins Leopold von Anhalt-Köthen. In deze tijd componeert Bach ondermeer zijn beroemde Brandenburgse concerten.

In 1720 overlijdt zijn vrouw Maria Barbara als Bach net met de prins op reis is. Eén jaar later hertrouwt Bach met Anna Magdalena Wülcken. Tijdens dit tweede huwelijk bereikt Bach veel hoogtepunten. Ook worden er enkele muzikale kinderen geboren met Johann Christian, Bach's jongste zoon, als de meest getalenteerde componist. In december 1722 solliciteert hij naar de functie van 'Thomaskantor' in Leipzig.

In mei 1723 wordt Bach benoemd tot cantororganist van de St. Thomaskirche te Leipzig en zeven jaar later tot directeur van het Collegium Musicum. In Leipzig voelt Bach zich thuis en hij schrijft er onder andere zijn grote meesterwerken: de Johannes- en de Matthäus Passion. Ook het Weihnachts Oratorium, het Oster Oratorium, het Magnificat en de Hohe Messe worden hier gecomponeerd, evenals maar liefst 300 geestelijke cantates. In de laatste tien jaar van zijn leven wordt Bach gekweld door toenemende blindheid. Johann Sebastian Bach overlijdt op 28 juli 1750. Zijn laatste compositie dicteert hij enige weken voor zijn dood aan zijn schoonzoon: het koraal 'Vor deinem Thron tret ich hiermit'.

Matthäus Passion, BWV 244

De Geschiedenis:

Johann Sebastian Bach componeerde deze zogenaamde Oratorium-Passie in de jaren 1726/'27, circa vijf jaar na zijn Johannes Passion, BWV 245. De eerste uitvoering was op Goede Vrijdag 1727 in de St. Thomaskirche te Leipzig onder leiding van de meester zelf.

Men kan stellen dat de geschiedenis van de Passiemuziek praktisch eindigt bij de grote Bach. Maar het begon allemaal vele honderden jaren eerder.

Reeds in de 4^e eeuw werden op Palmzondag afwisselend de Lijdensevangelien volgens Matteüs en Lucas in de Mis gereciteerd. Dat reciteren was in het Latijn en gebeurde door een persoon (de cantor) op een eenvoudige leestoon met een heffing aan het begin en een daling aan het slot.

Pas in de 9^e eeuw kwamen daar ook de Lijdensverhalen volgens Johannes en Marcus bij.

De geschiedenis van de 'muzikale' Passie begint in de 12^e eeuw. De voordracht van het Lijdensverhaal werd over drie personen verdeeld: de priester (Christus), de diaken (Verteller) en de subdiaken (overige teksten). Het Lijdensverhaal werd hierdoor levendiger en sprak zodoende sterker tot de verbeelding van de kerkgangers.

Heinrich Schütz (1585 – 1672) componeerde op 81-jarige leeftijd als één van de eersten een Duitstalige Matthäus Passion, echter zonder instrumentale begeleiding (de luiken van de orgels waren in de Goede Week gesloten).

Bach componeerde zijn rijk geïnstrementeerde Matthäus Passion 63 jaar later.

De duur van het Lijdensverhaal is dan inmiddels uitgegroeid van ca. 55 minuten (Schütz) naar circa 3,5 uur!

Bach heeft zijn monumentale Matthäus in de in de jaren daarna met een zekere vaste regelmaat uitgevoerd, en het is een van de weinige composities waar hij bijna tot aan het einde van zijn leven aan heeft geschaafd en gepoetst. De Matthäus was voor hem zonder twijfel één van zijn dierbaarste scheppingen.

In 1766 werd de Passiemuziek in de Lutherse Kerken afgeschaft en raakte Bach's Matthäus Passion in de vergetelheid. Pas in 1829, ruim honderd jaar na de eerste uitvoering, kwam het meesterwerk weer tot klinken, ditmaal te Berlijn onder leiding van de jonge componist en dirigent Felix Mendelssohn Bartholdy (1809 – 1847). Hij paste de muziek aan de smaak en de muzikale eisen van zijn tijd aan en voerde op deze wijze Bach's Matthäus Passion vele malen met groot succes uit. En zo ontstond langzamerhand de traditie van de jaarlijkse uitvoeringen van de Matthäus in de weken voor Pasen.

Na de herontdekking door Mendelssohn zou het overigens nog meer dan veertig jaar duren voor deze grootse muziek in ons land zou klinken. Soms werden er wat fragmenten uit de Matthäus ten gehore gebracht tijdens huisconcerten, maar tot een echte uitvoering van het werk kwam het nooit. De eerste uitvoering van de Matthäus Passion in Nederland vond uiteindelijk pas in 1870 plaats in Rotterdam, uitgevoerd door de plaatselijke afdeling van de 'Maatschappij tot bevordering der Toonkunst'.

De Inhoud:

Bach's Matthäus Passion is geschreven voor twee vierstemmige koren (dubbelkoor), waaraan in het Openingskoor een koraalmelodie voor jongenssopranen, de zogenaamde 'soprano di ripieno', is toegevoegd. Daarbij komen twee orkesten strijkers en houtblazers en Basso Continuo (orgel, cello, contrabas en fagot) plus minimaal zes vocale solisten. Koperblazers en slagwerk ontbreken in verband met de Lijdenstijd.

De belangrijkste solopartijen zijn die van de Evangelist (tenor) en van Christus (bas).

De Duitse tekst – Kerkmuziek werd in Bach's tijd in de landstaal gezongen – vormt een ideaal libretto voor dit geestelijk drama.

Het raamwerk van de Matthäus Passion bestaat uit 2 delen, gegroepeerd in 24 scènes en omsloten door een machtig Openingskoor en een ontroerend Slotkoor.

Het eerste deel bevat als belangrijkste momenten de viering van het Heilig Avondmaal, de gebeurtenissen in de Hof van Olijven en de tuin van Getsemane en de arrestatie van Jezus. Het tweede deel gaat over het verhoor door Kajafas, de veroordeling door Pilatus, de kruisiging op Golgota en Jezus' dood en graflegging.

Op het tweede plan plaatst Bach als kleinere scènes de gebeurtenissen die om de Lijdensgeschiedenis heen plaatsvonden, zoals de zalving in Bethanië, de beraadslagingen van de hogepriesters, schriftgeleerden en oudsten over de vroeg hoe Jezus te doden, de verloochening en het berouw van Petrus en de wroeging en zelfmoord van Judas.

Naast de Evangelietekst (Lezing) staan de zogenaamde 'madrigaalteksten' (Overdenkingen en Gebeden) die Bach gebruikte voor de soloaria's en de koren. Deze vrije teksten zijn van de hand van de dichter Christian Friedrich Henrici (1700 – 1764), die werkte onder de pseudoniem Picander, die vele teksten van Bach's cantates op zijn naam heeft staan. Men neemt evenwel op goede gronden aan dat Bach aan Picander een tot in de finesses uitgewerkt schema heeft gegeven en dat zijn poëtische producten zeer kritisch door de grote meester onder de loep werden genomen. Bach heeft niet gearzeld om, waar hij dat nodig vond, verbeteringen in deze teksten aan te brengen. Tenslotte zijn er in de Matthäus Passion vijftien 17^e -eeuwse koralen opgenomen, die Bach zorgvuldig uitkoos en zelf harmoniseerde. Van deze koralen is het overgrote deel afkomstig van de dichter Paul Gerhardt (1607 – 1676).

De koren hebben een drievoudige taak. Allereerst zijn er de zogenaamde 'turbae-koren', waarvan de teksten direct uit het Evangelie naar Matteüs genomen zijn: de koren waarin de discipelen spreken ('Wozu dienet dieser Unrat' en 'Herr, bin ich's'), de koren waarin het Sanhedrin (de Joodse raad) aan het woord is ('Ja nicht auf das Fest' en 'Weissage uns, Christe') en de koren waarin het Joodse volk optreedt ('Lass ihn kreuzigen').

Vervolgens zijn er de koren die ontstaan als een reactie op de gebeurtenissen tijdens het Lijdensverhaal. Hiertoe behoren tevens de vragen en antwoorden die het koor in devote bespiegelingen geeft in enkele soloaria's.

Ten slotte zijn er tussen de verschillende scènes de koralen geplaatst als beschouwende mijlpalen in het drama.

Het aantal aria's in de Matthäus Passion is groot, maar liefst 15 stuks, en zijn geschreven voor alle solopartijen, zowel vocaal als instrumentaal. Aria's van een bijzondere schoonheid zijn bijvoorbeeld: 'Aus Liebe will mein Heiland sterben' voor sopraan- en fluitsolo; 'Erbarme dich, mein Gott' voor alt- en vioolsolo; 'Geduld' voor tenorsolo, hobo's en viola da gamba; 'Gebt mir meinem Jesum wieder' en 'Mache dich, mein Herze, rein' voor bassolo en orkest.

De aria's in de Matthäus Passion zijn als het ware persoonlijke meditatie van de gelovige christen over de gebeurtenissen rond Jezus' lijden en sterven, en leggen de verschillende episoden binnen het Lijdensverhaal vast ter verdieping voor de luisteraar.

De Achtergronden

De Matthäus Passion van Johann Sebastian Bach is een van 's werelds belangrijkste 'toonkunstwerken', vergelijkbaar met een meesterwerk uit de schilderkunst zoals 'De Nachtwacht' van Rembrandt. Ieder jaar trekt deze zogenaamde Oratorium-Passie in de tijd voor Pasen volle kerken en concertzalen. Maar een uitvoering van Bach's Matthäus Passion is meer dan alleen maar een concert: het is de uitbeelding van een aangrijpend

drama, dat vanaf het begin van onze jaartelling van generatie op generatie is doorverteld.

Waarom is dit meesterwerk nou zo tijdloos?

Mogelijk omdat Bach als geen ander vóór of ná hem de Kunst verstond om op zijn muzikale kleurenpalet werkelijk alle middelen uit de retorica aan te wenden en zodoende een ongeëvenaard Kunstwerk schiep. De Duitse tekst is daarbij onlosmakelijk verbonden met de harmonie en de melodieën, dus met Bach's gehele muzikale compositie.

Het libretto van Bach's Matthäus bevat veel verwijzingen naar de Lutherse mystiek. Het is bekend dat vanaf de late 16e eeuw de persoonlijke devotie en de emotionele ervaringen van de individuele gelovige steeds belangrijker werden binnen de Lutherse theologie. Teksten uit de Middeleeuwse mystiek, bijvoorbeeld van de hand van Bernhardus van Clairvaux (1090 – 1153) en Thomas à Kempis (ca. 1380 – 1472), werden door Lutherse theologen herontdekt en vertaald. Het werk van deze beide Middeleeuwers kenmerkt zich volgens deskundigen door 'zinnelijke beschrijvingen' van de liefde tussen de mens en God en deze beschreven zij met aan het Hooglied ontleende beeldspraak, zoals de 'bruiloftmetaforen':

We zien dat in Bach's Matthäus Passion bijvoorbeeld terug in het Openingskoor: 'Kommt, ihr Töchter, helft mir klagen'; en tevens in een aantal aria's en in het Slotkoor: 'Wir setzen uns mit Tränen nieder', waarin het rusten in het graf wordt vergeleken met de zogenaamde 'Ruhekammer', dat is de slaapkamer of het liefdesvertrek van bruidegom en bruid. Om deze gevoelens uit te drukken werden deze beelden uit de Middeleeuwen (de bruid- en bruidegombeeldspraak en de Hoogliedmetaforen) gecombineerd met de liefdespoëzie van Francesco Petrarca (1304 – 1374) en zijn navolgers uit de Barok: Het beeld van de 'liefde die tegelijk bitter en zoet is'. De liefde tussen de gelovige ziel en Christus werd op die manier beschreven als een 'bitterzoete gemoedsbeweging', met Jezus als een 'verlangende minnaar' die aan het kruis op Golgota een liefdesdood stierf.

Bach's Matthäus Passion is duidelijk vanuit deze Lutherse Passiethologie geschreven, en wel als 'Liturgische muziek' binnen een Lutherse Vesperdienst in de Goede Week. Overigens wordt in Bach's Matthäus het Lijdensevangelie zowel in tekst als in muziek als het grote bewijs van de Jezus' liefde naar voren gebracht met een overweldigende rijkdom aan zogenaamde 'muzikale woordschildering'. Bach's interpretatie van het Passieverhaal wordt met mystieke beeldspraak in de gedichten van zijn vaste tekstdichter Picander versterkt in de aria's koren en koralen, zodat de nadruk op de persoonlijke gevoelens van iedere gelovige komt te liggen.

Bas Ramselaar, 31 januari 2007

(Bronnen: Hans Brandts Buys; van der Heijden & van der Knaap; Isabelle van Elferen; de Ned. Bachvereniging)